

บทที่ 2

รวมเกียรติ :ความเป็นมาในด้านความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับทัศนศิลป์

2.1 ความเป็นมาของเรื่องรวมเกียรติกับศิลปะแขนงต่าง ๆ

เรื่องรวมเกียรติมีต้นกำเนิดมาจากเรื่องรามายณะของอินเดีย แต่ไม่ใช่การถ่ายทอดโดยตรง เพราะเรื่องรวมเกียรติของไทยทั้งที่เป็นวรรณกรรม ภาพทัศนศิลป์ และงานการแสดง ไม่ปรากฏว่ามีลักษณะใดตรงกันกับเรื่องรามายณะของอินเดียอย่างชัดเจน และยังสรุปไม่ได้แน่ชัดว่าเรื่องรวมเกียรติของไทยได้รับการถ่ายทอดมาจากแหล่งใด แม้แต่ในส่วนที่เป็นวรรณกรรม ซึ่งเชื่อกันว่าได้รับอิทธิพลมาจากเรื่องรามายณะ มหาภากพย์ของฤๅษีวาลมิกิ จากการศึกษาของสมพร สิงห์โต ได้แสดงให้เห็นว่าไม่ตรงกันกับเรื่องรวมเกียรติที่เป็นวรรณกรรมบทละครฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ทั้งหมด จึงกล่าวได้โดยสรุปว่าเรื่องรวมเกียรติของไทยได้รับอิทธิพลมาจากเรื่องรามายณะหลายแหล่งด้วยกันโดยเฉพาะจากประเทศในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้¹

ลักษณะที่สำคัญของเรื่องรามายณะจากแหล่งต่าง ๆ ของประเทศใกล้เคียง และรวมถึงเรื่องรวมเกียรติของไทย คือเรื่องรามายณะหรือเรื่องรวมเกียรติปรากฏอยู่ในรูปแบบของงานศิลปะหลายแขนง อาจพิจารณาได้จากอิทธิพลของเรื่องรามายณะที่มีผลต่องานศิลปะแขนงต่าง ๆ ดังนี้

2.1.1 อิทธิพลของเรื่องรามายณะในงานศิลปะแขนงต่าง ๆ ของประเทศใกล้เคียง จากการรวบรวมเอกสารในการประชุมสัมมนารามายณะนานาชาติที่กรุงนิวเดลี ตั้งแต่ปี พ.ศ.2518 (ค.ศ.1975) กล่าวถึง เรื่องรามายณะว่ามีอิทธิพลต่อความเชื่อ

---

¹สมพร สิงห์โต, "ความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะของวาลมิกิและรวมเกียรติพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1" (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517), หน้า 290, 291.

ประเพณี และการดำเนินชีวิตทั้งในประเทศอินเดียและประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้² โดยที่มีรูปแบบของการสืบสานเรื่องราวมาณะที่ปรากฏโดยทั่วไป 4 ลักษณะคือ บอกเล่าด้วยปาก บอกเล่าเป็นลายลักษณ์อักษร การแสดง และลักษณะที่เป็นรูปภาพ ทั้ง 4 ลักษณะนี้อาจปรากฏอยู่ร่วมกัน ปะปนกัน หรือส่งเสริมซึ่งกันและกัน³ เรื่องราวมาณะทั้ง 4 ลักษณะก็คืองานศิลปะแขนงต่าง ๆ ที่เป็นวรรณกรรมมุขปาฐะ วรรณกรรมลายลักษณ์ งานการแสดง และภาพทัศนศิลป์ ตามลำดับ แสดงว่าเรื่องราวมาณะของมโหทธิพลทำให้เกิดเป็นงานศิลปะแขนงต่าง ๆ ขึ้นมาได้ พิจารณาจากงานศิลปะเท่าที่พบหลักฐานปรากฏอยู่ในประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พบว่ามีงานศิลปะมากกว่าประเภทเดียวกันทั้งสิ้น ยกตัวอย่างในบางประเทศได้ดังนี้

พม่า มีวรรณกรรมเรื่อง รามชัค ซึ่งเป็นเรื่องราวมาณะที่อาจได้เค้าเรื่องมาจากเรื่องรามเกียรติ์ของไทยด้วย มีการแสดงที่ถือเป็นของสูงมีลักษณะคล้ายหนังใหญ่ของไทย และมีภาพประติมากรรมจากหลักลายอยู่บ้างที่ระเบียงวัดโมกุง กรุงมณฑล⁴

อินโดนีเซีย มีวรรณกรรมเรื่อง กากะวิน รามายณะ (Kakawin Ramayana) ได้รับการเผยแพร่ในศตวรรษที่ 9 โดยปรากฏว่ามีภาพประติมากรรมสลักบนหินอยู่ที่ปรัมบานาน (Prambanan) แสดงเป็นเรื่องราวพอลังเขบไมชัคเจน เข้าใจว่าภาพที่ปรัมบานานนี้แสดงเรื่องตามวรรณกรรมเรื่อง กากะวิน รามายณะ นี้เอง⁵ ทางด้านการแสดงมีการใช้ตัวหนังที่เรียกว่า วายัง (Wayang)

²Suresh Awasthi, "The Ramayana Tradition and the Performing Arts" in The Ramayana Tradition in Asia (the International Seminar on The Ramayana Tradition in Asia, New Delhi, December 1975), p. 660.

³Ibid., p. 661.

⁴เสฐียรโกเศศ, อุปกณ์รามเกียรติ์ (นครหลวง : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2515), หน้า 200.

⁵Kapila Vatsyayan, "Ramayana in the Arts of Asia" in The Ramayana Tradition in Asia (The International Seminar on The Ramayana Tradition in Asia, New Delhi, December 1975), p. 686.

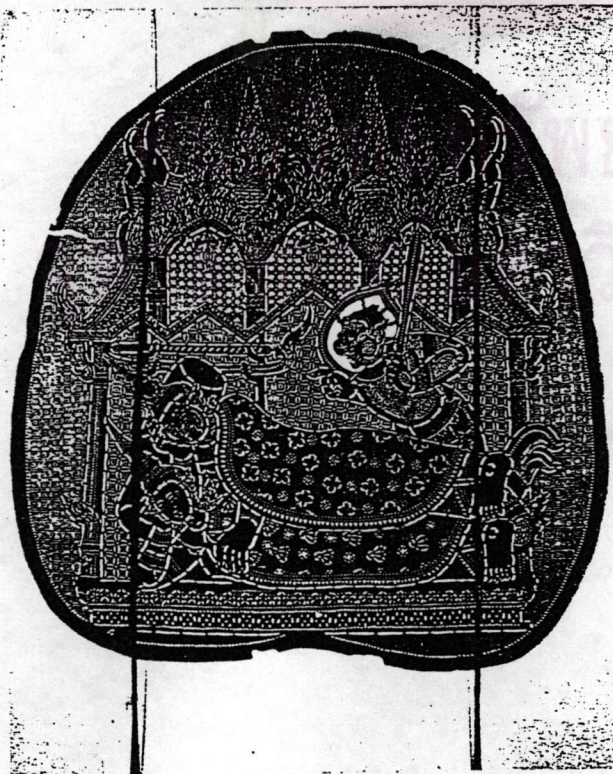

ภาพที่ 1 วายังของอินโดนีเซียกับหนังใหญ่ของไทย

ภาพวายัง

ที่มา : หนังสือ "Art of Indonesia"

ภาพหนังใหญ่

ที่มา : หนังสือ "นิทรรศการพิเศษ

รามเกียรติ์ในศิลปะ และวัฒนธรรมไทย"

ลาว มีวรรณกรรมเรื่องรามายณะ ฉบับภาษาลาวซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากรามเกียรติ์ของไทย ที่วัดปีเก (Vat Pe Ke) ปรากฏภาพจิตรกรรมแสดงเรื่องราวได้สมบูรณ์มากที่สุดตามประเทศที่วัดใหม่ (เจดีย์ใหม่) เป็นภาพสลักแสดงเหตุการณ์ในเรื่อง และมีงานการแสดงนาฏศิลป์อันงดงามด้วยเครื่องแต่งตัวเต็มรูปแบบของการแสดงละคร ⁶

กัมพูชา ได้รับอิทธิพลจากเรื่องรามายณะของอินเดียตั้งแต่ศตวรรษที่ 7 ขณะยังคงเป็นอาณาจักรขอม โดยถือว่าเรื่องรามายณะเป็นมหากาพย์สำคัญของชนชาติขอม และได้รับความนิยมนอย่างสูงในสมัยนั้นถึงกับแสดงว่ากษัตริย์ขอม คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสมือนเป็นพระรามองค์ใหม่จึงได้พรรณนาเหตุการณ์ไว้ในประวัติศาสตร์ตอนหนึ่ง⁷ มีการแสดงหนังเงาใกล้เคียงกันกับหนังใหญ่ของไทย ทั้งปรากฏมีภาพสลัก และการแสดงละคร รูปลักษณะที่ปรากฏในตัวหนังสือภาพสลัก และงานการแสดงละคร มีลักษณะตรงกันหมด รวมถึงการดำเนินเรื่องตามลำดับของเหตุการณ์มักเป็นไปในลักษณะเดียวกัน การแสดงของหนังเงามีความสัมพันธ์กับงานการแสดงละครนาฏศิลป์โดยทั่วไป และมีความสัมพันธ์กับการสร้างภาพทัศนศิลป์อย่างชัดเจนยิ่ง ⁸

จากลักษณะดังกล่าวจึงเห็นได้ชัดว่าแต่ละประเทศได้รับอิทธิพลเรื่องรามายณะในรูปแบบของงานศิลปะถึง 3 ประเภท คือ วรรณกรรม ทัศนศิลป์ และงานการแสดง เท่ากับว่าต่างรับการถ่ายทอดเรื่องรามายณะจากอินเดียในหลายรูปแบบมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน และศิลปะแต่ละรูปแบบนี้ต่างมีความเกี่ยวพันกันเมื่อต่างก็แสดงเรื่องรามายณะเช่นเดียวกัน

2.1.2 สันนิษฐานด้านที่มาของเรื่องรามเกียรติ์ในงานศิลปะแขนงต่าง ๆ

จากที่ได้กล่าวไว้แล้วว่า เรื่องรามเกียรติ์ของไทยได้รับอิทธิพลมาจากเรื่องรามายณะหลายแหล่ง ซึ่งเดิมเรื่องรามเกียรติ์มีลักษณะของการเล่าปากต่อปากที่เรียกว่ามุขปาฐะ

⁶Lokesh Chandra, "Ramayana, the Epic of Asia" in The Ramayana Tradition in Asia (the International Seminar on The Ramayana Tradition in Asia, New Delhi, December 1975), p. 650.

⁷Ibid., p. 649.

⁸Suresh Awasthi, "The Ramayana Tradition and the Performing Arts" in the Ramayana Tradition in Asia, p. 665, 666.

และอาจมีที่มาจาก การบอกเล่า เรื่องของพระรามตั้งแต่สมัยอินเดียโบราณ เป็นคำร้องปากเปล่า ทางเองเดียวกับการขับเสภาที่เรียกว่า "อักษาน"⁹ แต่ในขณะเดียวกันเรื่องรามายณะหลายต่อหลายแห่ง โดยเฉพาะในแถบเอเชียไม่ได้ปรากฏเฉพาะเรื่องรามายณะในรูปแบบของวรรณกรรม มุขปาฐะ หรือวรรณกรรมลายลักษณ์เท่านั้น ดังนั้นเรื่องรามเกียรติ์ที่ไทยได้รับอิทธิพลมาจากเรื่องรามายณะจึงปรากฏเป็นงานศิลปะที่สำคัญถึง 3 แขนงคือ วรรณกรรม ทัศนศิลป์ และงานการแสดง ซึ่งอาจเปรียบเทียบได้กับเรื่องรามายณะของประเทศใกล้เคียงบางส่วนดังนี้

2.1.2.1 วรรณกรรม การศึกษาเรื่องรามเกียรติ์ในส่วนของวรรณกรรม โดยเฉพาะการเปรียบเทียบระหว่างรามายณะฉบับวาลมิกีกับวรรณกรรมบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ฉบับรัชกาลที่ 1 ตามที่สมพร สิงห์โต กล่าวสรุปถึงเรื่องรามเกียรติ์ โดยว่าเรื่องรามเกียรติ์ของไทยไม่ได้รับการถ่ายทอดโดยตรงจากเรื่องรามายณะของอินเดีย¹⁰ หรืออีกนัยหนึ่งคือเรื่องรามเกียรติ์ของไทยอาจได้รับอิทธิพลเรื่องรามายณะผ่านทางประเทศอื่นๆ เฉพาะที่ใกล้เคียงและน่าสังเกตมากที่สุดคือเรื่องรามายณะของชวาและขอม หรือปัจจุบันชวาคืออินโดนีเซีย และขอมคือกัมพูชา เพราะทั้งชนชาติชวาและขอมมีอารยธรรมเก่าแก่เจริญกว่าไทยนับศตวรรษ โดยเฉพาะหลักฐานที่ปรากฏเป็นภาพสลักบนหินของชวาและเขมรพบว่ามีอายุตั้งแต่ พ.ศ. 1512-1514 รวมถึงมีวรรณกรรมเรื่องรามายณะในสำนวนต่างกันของทั้งชวาและเขมรที่อาจเป็นส่วนหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อเรื่องรามเกียรติ์ที่กล่าวได้ว่าได้รับอิทธิพลมาจากหลายแหล่ง อาจพิจารณาส่วนวรรณกรรมเป็นอันดับแรกจากวรรณกรรมที่พบในชวา โดยเฉพาะวรรณกรรมเรื่อง ศรีทกาทกกับทิกายัตศรีราม มีลักษณะหลายประการใกล้เคียงกับเรื่องรามเกียรติ์ของไทย ยกตัวอย่างส่วนของเนื้อเรื่องบางส่วนตามที่พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงเห็นว่าใกล้เคียงกับเรื่องรามเกียรติ์ ดังนี้

- พญาราช (ทศกัณฐ์) ทำทนายพระอรชุน แต่พ่ายแพ้

⁹พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, "บทอธิบายลักษณะของเรื่องพระราม" ใน ภาพรามเกียรติ์ (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2495), หน้า 3,4.

¹⁰สมพร สิงห์โต, "ความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะของวาลมิกีและรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1" (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517), หน้า 291.

- พระภาชีคุตม (พระภาชีโคตม) เสี่ยงทายลูก 3 คน คือ นางอันชนี (นางสวาหะ) สุพลี (พาลี) และสุครีพ โดยทิ้งลงน้ำ นางอันชนีว่ายกลับมาได้ แต่ สุพลีกับสุครีพกลายเป็นลิงวิ่งเข้าไปในป่า

- พระนารายณ์อวตารเป็นโอรสท้าวทศรถ พระศรีลิงมาเป็น ธิดาพญารามณ์กับเทวีบันไดนาคะรี (นางมณฑิโท) และพญารามณ์ยังมีโอรสชื่อ อินทรชิต ในเรื่อง ธิดาพญารามณ์ถูกลอยทิ้งในน้ำ

- ราชานันทมนตรี (มณฑิลา) เก็บธิดาพญารามณ์ได้จากน้ำนำมา

เลี้ยงดู

- พระรามยกศรที่มณฑิลาได้นางสีดา ธิดาพญารามณ์

- พระราม พระลักษมณ์ (พระลักษมณ์) และนางสีดาเดินทาง พบ นางศูรบพนา (นางสามนักษา)

- มารัจ (มาริศ) ปลอมเป็นกวางทอง พญารามณ์ลักนางสีดาไป

- พระรามตามหานางสีดาพบสุครีพซึ่งได้มีเรื่องบาดหมางกับสุพลี

พระรามช่วยฆ่าสุพลีตาย

- นางสีดาให้กำเนิดโอรส 1 องค์ คือ บุตลว (ของไทยเป็น 2

องค์คือ พระมงกุฎและพระลบ)

แต่เมื่อเทียบกับคำพากย์รามายณะของเขมรได้พบว่ามีเรื่องตรงกับรามเกียรติ์ของไทยยิ่งไปกว่าของชวา แต่ต้นฉบับไม่ครบ ได้ตีพิมพ์เพียงเล่ม 1-10 แล้วจึงพิมพ์ขึ้นอีกตั้งแต่เล่ม 75-80 ¹¹ ช่วงตอนกลางหายไป เท่าที่มีอยู่มีส่วนตรงกับเรื่องรามเกียรติ์ของไทย อยู่มาก ยกตัวอย่างได้แก่

เล่ม 1

- พระนารายณ์อวตารมาเป็นพระราม กำเนิดพระอนุชาทั้งสาม

- พระรามและพระลักษมณ์ปราบยักษ์ที่มารบกวนพระภาชีในป่า

- พระวิศวามิตรไปมณฑิลาพาพระรามไปยกศรจนได้นางสีดา

¹¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, "บทอธิบายลักษณะของเรื่องพระราม" ใน ภาพรามเกียรติ์ (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์ 2495), หน้า 54.

- พระมารดาเลี้ยงได้พรจากท้าวทศรถ ขอให้พระรามเดินป่า พระลักษมณ์และนางสีดาเสด็จตาม ได้พบกับกษัตริย์

เล่ม 2

- พระรามประทับที่อาศรมบนเขาจิตกูฏ (เขาสัตกภูฏ)
- ท้าวทศรถเสียดพระทัยสิ้นพระชนม์ลง พระกิริต (พระพรต) ปลงพระศพท้าวทศรถ แล้วไปเชิญพระรามกลับมาครองราชย์ พระรามไม่กลับ พระกิริตรักษาบ้านเมืองไว้รอพระรามกลับมา

- พระรามเดินทางเข้าป่าลึกไปอีก ได้สู้กับวิราธ (พิราพ)

เล่ม 3

- พระรามฆ่าวิราธตาย พบศูรบินชา (นางสามนักษา) หึงนางสีดา พระลักษมณ์ลงโทษศูรบินชาจนบาดเจ็บ

- ศูรบินชาหนีไปหา ทูษณ์ ชร และตรีมุข (ตรีเศียร) เซษฐา ทั้งสาม จนทั้งสามออกมารบกับพระรามและพระลักษมณ์แล้วตายหมด

- ศูรบินชาขอร้องให้พญาราวณ์ (ทศกัณฐ์) อยากรได้ในตัวนางสีดา ำห่มหาริก (มารีศ) แปลงเป็นนางทองหล่อให้พระรามจับตามคำขอของนางสีดา

- พระลักษมณ์ไปตามพระราม พญาราวณ์แปลงเป็นฤๅษีชวนนางสีดาไปกับตน

เล่ม 4

- นางสีดาไม่ยอมไปด้วย พญาราวณ์เข้าอุ้มพาเหาะไป
- พญาชฎาย (สดาญ) เข้าขัดขวางพญาราวณ์จนได้รับบาดเจ็บ
- พญาราวณ์ถึงลงกา นางสีดาไปไว้ที่สวนอโศก
- พระรามและพระลักษมณ์พบชฎาย ได้ทราบเรื่องนางสีดา ถูกทศกัณฐ์ลักพาตัวไป ได้ตามไปจนพบ และได้รับกับยักษ์ชื่อ กพันธ สังหารยักษ์กพันธ (ยักษ์กุมพล)
- กล่าวถึงกระบือชื่อทอพี (ทรพี) ฆ่าบิดาตาย แล้วไปทำพญาพาลีราชาแห่งชิตชินธ์ พาลีฆ่าทอพีตายแต่เกิดวิวาทกับอนูชาคือ สุครีพ ฆ่าไล่สุครีพไปอยู่ป่าสุครีพพบกับพญาน หลานชาย ซึ่งออกไปบำเพ็ญพรตอยู่ จึงอยู่ด้วยกัน ¹²

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 55, 56.

ทั้งนี้พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ยังได้ทรงสรุปไว้ว่าชื่อที่ใช้ต่างกันระหว่างของไทยกับเขมรนั้น ทางเขมรจะใช้ตรงกับรามายณะของพระฤาษี वाल्मीกีเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็มีชื่อของตัวละครและสถานที่ในเรื่องรามเกียรติ์ของไทยใกล้เคียงกันกับเรื่องรามายณะของพระฤาษี वाल्मीกียิ่งกว่าของเขมรเฉพาะบางชื่อ ทางด้านเนื้อเรื่องคาพากย์ รามายณะของเขมรใกล้เคียงกับเรื่องรามายณะของพระฤาษี वाल्मीกีมากกว่าไทยในทุกๆ ตอน ชื่อสถานที่เด่นชัดตอนหนึ่งก็คือ ศึกทศกัณฐ์ครั้งแรก ในเรื่องรามเกียรติ์ของไทยปรากฏเพียงการเรียกรวมถึงแม่ทัพยักษ์ที่ทศกัณฐ์ใช้ให้ออกรบว่า ลิบขุนลิบรด แต่เรื่องรามายณะของเขมรระบุชื่อของแม่ทัพไว้ด้วยว่ามีแม่ทัพยักษ์ 5 คนคือ มโหธร อติกาย ตรีเศียร นรตก ทูรมุข ซึ่งใกล้เคียงกับเรื่องรามายณะของพระฤาษี वाल्मीกีที่ใช้ว่ามีแม่ทัพยักษ์เป็นราชบุตร 4 องค์ของพญารามณ์ คือ ตรีเศียร เทวานตก นรานตก และอติกาย ที่สำคัญคือ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงได้กล่าวไว้ว่า "คาพากย์ของเขมรนี้ลำดับเรื่องเหมือนกับรามเกียรติ์ รัชกาลที่ 1 ของไทย ยิ่งกว่าเรื่องใด ๆ ที่เราได้พิจารณากันมาแล้วทุกราย"¹³ แม้จะทรงมีความคิดเห็นดังนี้ แต่ด้วยเหตุผลที่ว่าเส้นทางจากการนำเรื่องรามายณะมาเผยแพร่ยังไทยนั้น ถ้าพิจารณาแล้วเชื่อแน่ว่าเป็นการนำเรื่องรามายณะจากอินเดียผ่านมาทางชวา แล้วเข้าสู่ไทยทางมลายู ไม่เห็นทางที่จะมาจากเขมรได้¹⁴ เป็นการพิจารณาจากเส้นทางทางภูมิศาสตร์ที่เป็นไปได้ ดังนั้นเรื่องรามายณะของเขมรจึงไม่ใช่ที่มาของเรื่องรามเกียรติ์ของไทยตามการวิเคราะห์จากเส้นทางทางภูมิศาสตร์โดยละเอียด ของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร

ด้านความเห็นเกี่ยวกับรามายณะของเขมรนี้ในอนุกรมธรรม์รามเกียรติ์ของเสฐียรโกเศศ กล่าวไว้ว่ารามายณะของเขมรตรงกันกับรามเกียรติ์ของไทยเป็นอันมาก ตรงกับที่พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงกล่าวไว้ แต่เสฐียรโกเศศ ยังได้สรุปไว้อีกว่า รามายณะของเขมรคงจะได้เรื่องไปจากรามเกียรติ์ของไทย โดยพิจารณาจากคำว่า วรชุน กับ อรชุน ที่เขมรใช้ว่า วรชุนนั้น ตัวอักษร ว กับตัวอักษร อ ของเขมร มีรูปลักษณะต่างกันมาก ไม่ทำให้เปลี่ยนจาก ว เป็น อ ได้ ต่างกับอักษรไทยที่คล้ายกัน ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่า รามายณะของเขมรจะรับมาจากไทยโดยสลับสนระหว่างตัว ว กับ ตัว อ ทั้งยังสรุปไว้ด้วยว่า "จึงต้อง

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 57.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 62.

ลาเอียงงานทางที่เชื่อว่าเรื่องตอนนี้อาไปจากรามเกียรติ์¹⁵ แต่ในขณะเดียวกันก็ยังไม่อาจให้คำตอบได้ว่ารามเกียรติ์ของไทยได้เค้าเรื่องมาจากทางใดแน่ชัด

นอกจากเส้นทางทางภูมิศาสตร์และอักษรศาสตร์ ยังมีส่วนที่น่าสนใจอีกคือ การพิจารณาทางด้านประวัติศาสตร์ก่อนจะมีประเทศไทยในทุกวันนี้ อาจทำให้เกิดมุมมองในการพิจารณารามายณะของเขมรอีกด้านหนึ่ง กล่าวคือ จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์พบว่าดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันมีชนชาติอื่นครอบครองอยู่ก่อนเป็นระยะเวลาอันยาวนาน อันได้แก่ มอญ และขอม เป็นต้น ทั้งมอญและขอมต่างได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมและศาสนาจากอินเดีย หนึ่งในวัฒนธรรมก็คืองานศิลปะต่าง ๆ และศาสนาก็คือ ศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธ¹⁶ ราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 (คริสต์ศตวรรษที่ 7) พบว่าเรื่องรามายณะเป็นมหากาพย์ที่นิยมและมีความสำคัญมากในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ของขอม¹⁷ เรื่องรามายณะอาจเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่ได้รับจากอินเดีย รวมถึงอิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โดยเฉพาะไวษณพนิกาย นับถือพระนารายณ์ ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ของขอม ปรากฏว่ามีเรื่องรามายณะสร้างเป็นงานหลายรูปแบบ ทั้งการเล่าเรื่องแบบมุขปาฐะ ภาพวาดบนผนัง (Fresco) มีภาพประติมากรรมเป็นการปั้นและแกะสลัก ที่มีลักษณะเหมือนฉากในการแสดง¹⁸

ถ้าหากย้อนประวัติศาสตร์ไปราวพุทธศตวรรษที่ 7-11 หลักฐานจากจดหมายเหตุจีนกล่าวว่า มีอาณาจักรพุนันตั้งอยู่แถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนใต้ และทะเลสาบใหญ่ในกัมพูชา ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 7-8 แผ่ขยายอาณาเขตไปทางทิศตะวันตกถึงแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และรัฐเล็ก ๆ ที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของแหลมมลายู ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 12 รัฐกัมพูชา ซึ่งเป็นต้นเค้าของอาณาจักรขอมเริ่มมีอำนาจ ขณะที่อาณาจักรพุนันเสื่อมลง ต่อมา

¹⁵ เสฐียรโกเศศ, อุปกณ์รามเกียรติ์ (นครหลวง : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2515), หน้า 191.

¹⁶ ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเคส์ และบวสเชอลีเย่, ประวัติศาสตร์ในประเทศไทย แปลโดย มจ.สุภัทรดิศ ดิศกุล (สมาคมเพื่อการรักษาสมบัติวัฒนธรรม), หน้า 3.

¹⁷ Lokesh Chandra, "Ramayana in the Arts of Asia" in The Ramayana Tradition in Asia, หน้า 649.

¹⁸ Ibid

กลางพุทธศตวรรษที่ 16 กษัตริย์ขอมคือพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ทรงขยายดินแดนของประเทศ กัมพูชาออกมาทางทิศตะวันตก ถึงแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ตลอดจนเมืองลพบุรี มีหลักฐานเป็น จารึกภาษาเขมรในพระนามของพระองค์ จากนั้นอาณาจักรและวัฒนธรรมขอมแผ่ขยายไปทิศเหนือถึง สุธะทัย และสุวรรณโลก ซึ่งสถานที่ทั้งสองมีศาสนสถานแบบขอมปรากฏอยู่ และขณะนั้น ประชาชน ส่วนใหญ่คงเป็นไทยแล้ว¹⁹ จากที่เดิมชนชาติไทยเคยเป็นประเทศราชของขอม ซึ่งศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ พบหลักฐานภาพสลักที่ปราสาทนครวัด แสดงภาพกลุ่มชาวไทยเดินแถวอยู่ต้นขบวน ท้าพญูของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ช่วงระหว่าง พ.ศ.1650-1700 ซึ่งตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา เริ่มปรากฏมีเรื่องราวของชาติไทยในคำว่า "สยาม" เมื่อชนชาติไทยอพยพมาจากแคว้นยูนนานมาพำนักในดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ในระหว่าง พ.ศ.1750-1800 และ อพยพมากยิ่งขึ้นเนื่องจากถูกพวกมองโกลรุกราน จึงรวมตัวกันได้มากพอที่จะแยกตัวเป็นอิสระจาก ขอมและตั้งอาณาจักรสุโขทัยขึ้น

ดังนั้น เมื่อชนชาติไทยเคยเป็นประเทศราชของขอมย่อมเป็นไปได้ที่จะได้รับอิทธิพลเรื่องรามายณะจากขอมส่วนหนึ่ง ทั้งวรรณกรรมมุขปาฐะซึ่งได้มีมาตั้งแต่สมัย พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และอาจได้รับอิทธิพลมาจากคำพากย์รามายณะของเขมรบางส่วน ในข้อ ที่ว่าคำพากย์รามายณะของเขมรจะได้จากไทยนั้น เสฐียรโกเศศ ตั้งใจกล่าวเป็นข้อสันนิษฐาน จึงใช้ว่าเชื่อโดยลาเอียง แต่เมื่อพิจารณารายละเอียดของเรื่องตามที่พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น พิทยลาภพฤฒิยากรทรงกล่าวไว้ จะเห็นว่ารายละเอียดของคำพากย์ของเขมรส่วนใหญ่ตรงกับ เรื่องรามายณะของอินเดีย ทั้งยังมีรายละเอียดของชื่อตัวละครตรงกับรามายณะของอินเดีย เช่นที่ไทยใช้เรียกรวมแม่ทัพยกขบวนลิขุณลิบริด จึงน่าจะที่เขมรจะนามาจากไทย เพราะไทยขาด รายละเอียดอีกหลายส่วนและขาดความชัดเจนยิ่งไปกว่าคำพากย์ของเขมร อาจกล่าวได้ว่า รามายณะของเขมรเป็นอีกแหล่งหนึ่งซึ่งมีอิทธิพลต่อเรื่องรามเกียรติ์เช่นเดียวกับรามายณะของชาว

2.1.2.2 การแสดง จากเดิมที่ไทยมีการแสดงหนังใหญ่เกิดขึ้นมาก่อน วรรณกรรมลายลักษณ์อักษรแสดงเรื่องรามเกียรติ์ให้เป็นที่ยอมรับ จากหลักฐานที่พบอย่างน้อยได้ ปรากฏว่ามีหนังใหญ่ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา โดยเป็นที่นิยมนำเรื่องรามเกียรติ์มาใช้แสดงเรื่อง

¹⁹ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ และบวสเชอส์เย่, ประวัติศาสตร์ปานประเทศไทย แปล โดย มจ.สุภัทรดิศ ดิศกุล (สมาคมเพื่อการรักษาสมบัติวัฒนธรรม), หน้า 5.

อื่นมีบ้าง เช่น สมุทรโฆษ แต่ไม่เป็นที่นิยมเท่ากับเรื่องรามเกียรติ์²⁰ ทั้งสมัยโบราณไทยเรียกหนังใหญ่ว่า "แสบก" เป็นภาษาเขมร จากประวัติของหนังในประเทศไทยมีมานานกว่าพันปี มีทั้งหนังใหญ่และหนังเล็ก โดยเรียกหนังใหญ่ว่า หนังสเบ็ค (Nang Sbek) หรือแสบก แปลว่าหนังสัตว์ เรียกหนังเล็กว่า อยอง (Ayong) และนิยมเล่นเรื่องรามเกียรติ์หรือเรื่องรามายณะ²¹ แต่เนื่องจากขาดหลักฐานที่เป็นตัวหนังของเขมรเดิมนับปัจจุบัน ดังนั้นกระแสส่วนใหญ่จึงได้เชื่อว่าหนังใหญ่ได้รับอิทธิพลจากหนังเงาของชาวที่เรียกว่า วายัง (Wayang) ตามที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องอิเหนา กล่าวตอนหนึ่งว่า

"ดาหลังวายังแล้วชูเชิด จลจลกลายเลิศเลขา"

หากพิจารณาทางด้านรูปลักษณ์ของภาพตัวหนังของทางขวา จะเห็นว่า ไม่มีส่วนใกล้เคียงกันกับรูปลักษณ์ของตัวละครเรื่องรามเกียรติ์ในหนังใหญ่ของไทยแม้แต่น้อย ทั้งรูปร่างหน้าตาและเครื่องแต่งกายของตัวละคร จึงน่าที่จะเป็นอิทธิพลทางด้านการแสดงศิลปะการเชิดหนังและการพากย์โดยใช้นครีประเภคคล้ายกันมากกว่า ส่วนที่เป็นรูปลักษณ์ของตัวละครในหนังใหญ่ที่เป็นของเขมรแต่ดั้งเดิม แม้ไม่ปรากฏหลงเหลือเป็นหลักฐานให้เปรียบเทียบได้ แต่จากการที่เรียกหนังใหญ่ว่าหนังแสบก ก็เป็นที่น่าสังเกตว่าจะมีที่มาจากหนังของเขมรเข้ามา มีอิทธิพล หรือปรากฏการแสดงหนังของเขมรในไทยมาก่อน ไทยจึงเรียกหนังใหญ่ตามที่เขมรเรียก และถ้าเป็นดังนั้นก็เป็นไปได้มากที่วรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์จะได้รับอิทธิพลบางส่วนจากงานการแสดงนี้ เพราะหนังใหญ่เกิดขึ้นมาเป็นระยะเวลาอันยาวนานก่อนที่จะเกิดวรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์เป็นลายลักษณ์อักษร และเป็นไปได้ว่าเรื่องรามเกียรติ์จะได้รับอิทธิพลบางส่วนจากคำพากย์เขมร ผ่านทางการแสดงหนังของเขมร จากการใช้คำพากย์ในการพากย์หนัง

นอกจากนี้ เสาวจิต วิงวอน ได้ตั้งข้อสังเกตอีกว่า คำว่า ไชล ของเขมร มีลักษณะใกล้เคียงกับคำว่า ไชน ของไทยเป็นอันมาก และคาดว่าการเล่นอันเป็นต้น

²⁰ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์
เดือนกันยายน 2521, หน้า 33.

"หนังใหญ่ของไทย", วารสารศิลปากร ปีที่ 22 ฉบับที่ 3

เค้าของโขนไทยในอาณาจักรขอมคงสูญหายไป²¹ โดยเฉพาะเมื่อสังเกตด้านรูปลักษณ์ของตัวละครในหนังใหญ่ที่มีความสัมพันธ์กันกับการแสดงโขน ทั้งรูปลักษณ์ของหัวโขนและการแต่งกายของตัวละคร และมักนำเสนอเฉพาะเรื่องรามเกียรติ์เหมือนกัน ถ้าไทยได้รับอิทธิพลหนังใหญ่ของเขมรก็เป็นไปได้ว่าจะรับเอาการแสดงโขนเข้ามาด้วยเช่นกัน อาจพิจารณาประกอบกับด้านทัศนศิลป์ได้ดังนี้

2.1.2.3 ทัศนศิลป์ ในการพิจารณาส่วนที่เป็นรูปลักษณ์ของงานศิลปะอันได้แก่ หัวโขน กับภาพตัวหนังเฉพาะส่วนศีรษะของตัวละครในภาพ ตลอดจนเครื่องแต่งกายของตัวละคร ในการแสดงเรื่องรามเกียรติ์ของไทย พบว่าสิ่งเหล่านี้มีรูปลักษณ์ตรงกับเขมรดังกล่าวไว้ในเอกสารรายงานการประชุมรามาณะที่กรุงนิวเดลีตอนหนึ่งว่า

Patterns of costuming decor and the methods and techniques of making and designing masks is distinctive to each region, except Thailand and Cambodia which are similar.²²

ทั้งนี้ เพราะการละครของเขมรที่เป็นต้นแบบดั้งเดิมในการสลักเป็นภาพบนศิลาเคยปรากฏอยู่ในอาณาจักรขอม แต่ได้สูญหายไปจากขอมเมื่อครั้งที่อาณาจักรล่มสลาย ต่อเมื่อกษัตริย์เขมรได้ตั้งอาณาจักรกัมพูชาขึ้นใหม่อีกครั้งโดยการสนับสนุนของพระมหากษัตริย์ไทยราชวงศ์จักรี เขมรจึงนำแบบแผนศิลปะของโขนละครไทยไปฟื้นฟูขึ้นใหม่²³ ดังที่ยกคากล่าวที่ เสาวณิต วิงวอน ว่าไทยนำมาจากเขมรก่อนเขมรนำกลับไปอีก โดยมีข้อสังเกตส่วนหนึ่งจากการค้นคว้าได้พบว่า ศิลปกรรมของขอมหรือเขมรน่าที่จะมีอิทธิพลต่อรูปลักษณ์ตัวละครของเรื่องรามเกียรติ์โดยเฉพาะรูปยักษ์ เพราะได้มีการค้นพบภาพประติมากรรมรูปเศียรยักษ์เฝ้า

²¹เสาวณิต วิงวอน, "การศึกษาวิเคราะห์บทโขนเรื่องรามเกียรติ์" (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519), หน้า 27, 28.

²²Kapila Vatsyayan, "Ramayan in the Arts of Asia" in The Ramayana Tradition in Asia, p. 701.

²³ธนิต อยู่โพธิ์, โขนภาคต้น ว่าด้วยตำนานและทฤษฎี (กทม.: กรมศิลปากร, 2496), หน้า 17.

ประตู่ที่ปราสาททม (Prasat Thom) มีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 14 (คริสต์ศตวรรษที่ 10) เป็นภาพประติมากรรมทำจากหินทรายสีชมพู (pink sandstone)²⁴ ลักษณะใบหน้ายักษ์ใกล้เคียงกับภาพประติมากรรมรูปยักษ์ของไทยตลอดจนหัวเขนรูปเศียรยักษ์อย่างยิ่ง ลักษณะของดวงตากลมใบสลักเป็นลายเส้นซ้อนกันหลายวงหลายชั้น หัวคือขมวดย่นเป็นลวดลายคล้ายกนกของไทย ปลายจมูกหนา บานใหญ่ มีทวนคเรา โดยเฉพาะทวนคเราเป็นเส้นหยักรั้งที่มุมปาก ปลายแหลมของทวนคเราขึ้นทั้งสองข้าง ทั้งยังประกอบด้วยเขี้ยวแหลมขนาดเล็กที่มุมปากทั้งสองข้าง ส่วนที่ต่างไปคือ เครื่องประดับศีรษะและลวดลายของเครื่องประดับ จึงเป็นไปได้ว่าไทยจะได้รับอิทธิพลรูปลักษณะของยักษ์มาจากเขมรเฉพาะส่วนของใบหน้า

นอกจากนี้ด้านภาพทัศนศิลป์ เรื่องรามายณะจากที่พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงกล่าวถึง ทว่าที่ทราบได้เป็นอย่างดีว่า ภาพสลักเรื่องรามายณะบนศิลาได้ปรากฏอยู่มานานกว่าพันปี จากศิลปะของชาวและเขมร และเกิดขึ้นก่อนจะมีวรรณกรรมลายลักษณ์อักษรอีกด้วย ภาพสลักที่ชวามี 2 แห่งคือ ที่บรามบานาน และที่ปะนะตะรัน ภาพสลักที่เก่ากว่าที่อื่นอยู่ที่หอพระพรหมในบริเวณเทวสถานบรามบานาน นอกนครยกยา ภาพเริ่มต้นด้วยเทวดาอัญเชิญพระนารายณ์ให้มาปราบยักษ์ในโลก โดยดำเนินเรื่องทำนองเดียวกันกับเรื่องรามายณะของพระฤๅษีวาลมีกิจนเกือบไม่มีข้อแตกต่างใด ๆ แต่จบด้วยตอนทัพพระรามข้ามถนที่จงไปลงกาเท่านั้น อีกที่แห่งหนึ่งคือ เทวสถานตาบละปะนะตะรัน แคว้นบลิตาร์ ที่ต้นน้ำรันตัส มุมตะวันตกเฉียงใต้แห่งชวา เป็นฝีมือช่างสมัยราชอาณาจักรมัชปาหิต ดำเนินเรื่องเริ่มต้นด้วยหนุมานถวายแหวน ต่อสู้กับยักษ์ ทำลายสวนของพญาราพณ์ แล้วเผาลงกา มีภาพการจงถนและการรบบ้าง ²⁵

ทางด้านภาพสลักของเขมรนั้น เข้าใจว่าได้รับอิทธิพลของชวา แห่งหนึ่งคือเทวสถานชื่อว่า เหมคีรี ซึ่งชาวบ้านเรียกว่าบาบวน อยู่กลางพระนครหลวงใกล้ลานปราสาท ซึ่งเคยเป็นที่ตั้งพระราชมณเฑียรสถาน สร้างในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 ราว พ.ศ.

²⁴Boisselier, Jean., Trends In Khmer Art (N.Y.:South east Asia Program, cornell University, 1989)

²⁵พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, "บทอธิบายลักษณะของเรื่องพระราม" ใน ภาพรามเกียรติ์ (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2495), หน้า 53.

ภาพที่ 2 เคียรยักซ์ของขอมเทียบกับหัวเขนของไทย

ภาพเคียรยักซ์เฝ้าประตูที่ปราสาทอม

ที่มา : หนังสือ "Trends in Khmer art"

ภาพหัวเขนยักซ์ (อินทรีชิต)

ที่มา : หนังสือ "KHON MASKS"

ภาพที่ 3

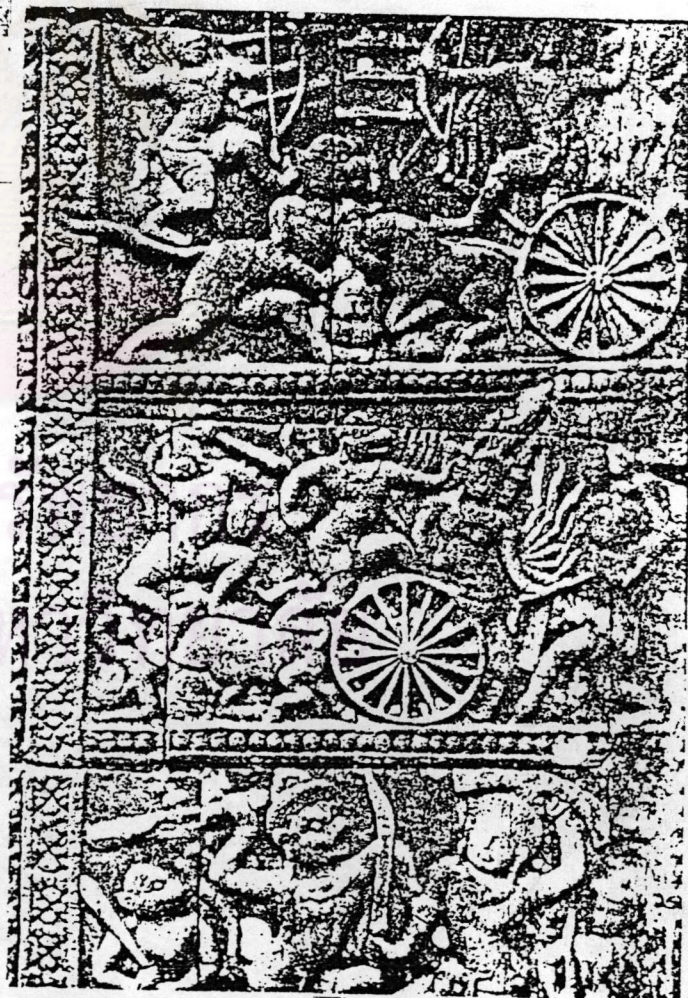
ทศกัณฐ์ของอินเดียน มีหน้าชั้นเดียว หลายเศียร

ภาพรามเกียรติ์ แบบอินเดียโบราณ
เรื่องตรงทศกัณฐ์ยกเขาไกรลาส

ภาพที่ 4

ทศกัณฐ์ของขอมมีหน้า 3 ชั้น หลายเศียร

คล้ายทศกัณฐ์ของไทย

ภาพรามเกียรติ์ แบบขอมโบราณ
เรื่องศึกพระรามรบทศกัณฐ์

1512-1544 สลักภาพเรื่องรามายณะตอนพระรามพบสุครีพไปช่วยรบกับพาลี มีตอนหนุมานถวายแหวนต่อนางสีดา มีภาพการรบศึกอินทรชิตตอนนาคบาด นางสีดาลุยไฟ ดำเนินเรื่องตามรามายณะของพระฤาษีวาลมีกิเช่นเดียวกับภาพสลักของชาว ซึ่งมีอายุเก่าแก่กว่าของเขมร²⁶

จากที่กล่าวมานี้ ด้านรูปลักษณะบางส่วนของภาพตัวละครเรื่องรามเกียรติ์ที่เป็นไปได้ว่าจะมีการได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะขอมนั้น ประกอบกับภาพทัศนศิลป์เรื่องรามายณะของขอม ซึ่งสร้างขึ้นมาเป็นระยะเวลาช้านานรองจากชาว สิบเนื่องจากที่กล่าวว่าไทยเคยอยู่ในการปกครองของขอมมาก่อน จึงเป็นไปได้มากที่ไทยจะได้พบเห็นภาพทัศนศิลป์เหล่านี้ทั้งใบหน้าของเศียรยักษ์ หรือการสลักหินเป็นเรื่องรามายณะ ซึ่งอาจเป็นอิทธิพลให้เกิดการสร้างงานทัศนศิลป์เรื่องรามเกียรติ์ในภายหลัง จึงปรากฏว่ามีภาพประติมากรรมแกะสลักบนหินขึ้นในประเทศไทย เป็นภาพทับหลัง ตอนศรนาคบาด ตามรูปแบบของศิลปะขอม ที่ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา สร้างขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ. 1651 (ค.ศ. 1108)²⁷ ถ้าเทียบเวลาช่วงนี้ตามประวัติศาสตร์ที่กล่าวไว้ข้างต้น เป็นช่วงที่เริ่มปรากฏมีชนชาติไทยในชื่อ "สยาม" ขึ้นมาแล้ว ซึ่งแม้ไม่ได้เป็นงานที่ไทยสร้างก็ตาม แต่ก็เห็นภาพที่แสดงให้เห็นว่ามีอิทธิพลของศิลปะขอมแสดงเรื่องรามายณะปรากฏอยู่ในไทย อาจเป็นแบบอย่างการสร้างงานประติมากรรมสลักบนหินเรื่องรามเกียรติ์ต่อ ๆ มา โดยที่แสดงรูปลักษณะของภาพนั้นเป็นศิลปะของไทยโดยเฉพาะ

ข้อสังเกตในการสันนิษฐานถึงที่มาของเรื่องรามเกียรติ์ในงานศิลปะแขนงต่าง ๆ ของไทย ต้องการแสดงให้เห็นว่าอาจเกิดการรับอิทธิพลจากเรื่องรามายณะในรูปแบบของงานศิลปะแขนงต่าง ๆ อันได้แก่ วรรณกรรม นาฏกรรม และทัศนศิลป์ จากแหล่งเดียวกันได้พร้อมกัน เพราะศิลปะเหล่านี้ล้วนมีความสัมพันธ์กันในการแสดงเรื่องรามเกียรติ์ ดังเช่นรูปลักษณะของใบหน้ายักษ์ที่ตรงกันระหว่างภาพประติมากรรมอิสระ และภาพหัวโขนที่ใช้ในงานการแสดง หรือเรื่องราวที่ปรากฏเป็นตอนต่าง ๆ จากภาพสลักบนหินของชาวและขอมที่มี

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 54.

²⁷ M.C. Subhadradis Diskul, "Ramayana in Sculpture and Paintings in Thailand in The Ramayana Tradition in Asia (the International Seminar on The Ramayana Tradition in Asia, New Delhi, December 1975), p. 673.

อายุนับศตวรรษ เช่น หนุ่ฆานถวายแหวน พระรามจองถนน ยังปรากฏเป็นงานการแสดงแม้จนกระทั่งทุกวันนี้ และข้อสังเกตในการสันนิษฐานถึงอิทธิพลของเรื่องรามายณะของเขมรที่มีต่อเรื่องรามเกียรติ์ในงานศิลปะต่าง ๆ เป็นข้อสันนิษฐานถึงความสัมพันธ์ส่วนหนึ่งของเรื่องรามเกียรติ์กับศิลปะเหล่านี้ว่าอาจมีที่มาส่วนหนึ่งจากแหล่งเดียวกัน นอกเหนือไปจากแหล่งที่มาอื่น ๆ ที่ได้มีผู้สันนิษฐานต่าง ๆ กันไป เพราะเรื่องรามเกียรติ์ไม่ได้มีที่มาจากแหล่งใดแหล่งหนึ่งเท่านั้น และอิทธิพลจากขอมก็คือส่วนหนึ่งที่เป็นไปได้ ซึ่งตรงกับคำกล่าวของธนิศ อยู่โพธิ์ กล่าวถึงอิทธิพลของเขมรกับเขมรไว้ว่า

คำว่า "เขมร" และศิลปะแห่งการเล่นเขมรของเราแต่โบราณจะได้ชื่อและแบบอย่างทางศิลปะในการเล่นการแสดงมาจากของหรือเขมร ก็ดูจะไม่น่าแปลกจนประหลาดอันใด เพราะมีปรากฏการณ์อยู่ในประวัติศาสตร์และโบราณคดีเป็นอันมากที่ในสมัยโบราณนั้น เราได้นำเอาวัฒนธรรมของขอมมาใช้เป็นสมบัติของเราจนบางอย่างกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ตัวหนังสือขอมที่ใช้จารในโบราณ และเมื่อเราเปิดคูพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานของเราก็จะพบคำอยู่คำหนึ่งที่ว่าเป็นคำเขมร....."²⁸

ทั้งนี้หมายความว่าถึงลักษณะหนึ่งที่เป็นไปได้ว่าเรื่องรามเกียรติ์ได้รับอิทธิพลส่วนหนึ่งผ่านมาจากขอมหรือได้รับอิทธิพลโดยตรงส่วนหนึ่งจากขอมหรือเขมรโบราณไม่ว่าทั้งหมด ซึ่งสังเกตได้ว่าจะรับเข้ามาทั้งวรรณกรรม ทัศนศิลป์ และการแสดง โดยที่ไทยนำมาประยุกต์ใช้เฉพาะส่วนที่เห็นว่าดี และได้ดัดแปลงจนเป็นงานศิลปะที่มีลักษณะเฉพาะของไทย ดังที่ปรากฏมาจนทุกวันนี้

²⁸ธนิศ อยู่โพธิ์, เขมร (กทม.: กรมศิลปากร, 2508), หน้า 50,51